

આદિવાસી વિકાસના આયોજિત પ્રયત્નોનું મૂલ્યાંકન

(સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાઓ – (ITDP), સ્પેશ્યલ સેન્ટ્રલ આસિસ્ટન્ટ્સ (SCA) (ખાસ કેન્દ્રીય સહાય) અને બંધારણની કલમ 275(1) હેઠળ ગ્રાન્ટ (સહાય.)

Dr.Ravindra R.Pancholi

M.D.Gramseva Sankul, Gujarat Vidyapith, Randheja

ટૂંકસાર-આદિવાસી વિકાસના પ્રયત્નો ભારતમાં આજાદી પૂર્વે થી શરૂ થયા હતા. અંગ્રેજ શાસન સમયમાં વિશિષ્ટ પ્રદેશ અને સંસ્કૃતિ સાથે વિકાસના પ્રયત્નો વિશિષ્ટ રીતે શરૂ થયા. આજાદી બાદ વિકાસ કાર્યક્રમો આવ્યા તેમાં અનુસુચિત જનજાતિ માટે ખાસ ધ્યાન રખાયું હતું, નાણાકીય અને માળખાકીય રીતે વિશિષ્ટ કાર્યક્રમો દ્વારા અનુસુચિત જનજાતિ ના વિકાસને પ્રાધાન્ય અપાયું છે. 1970ના દાયકાથી સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ કાર્યક્રમ ચાલુ થયો, સાથેજ ખાસ કેન્દ્રીય સહાય શરૂ કરાય છે. જ્યારે ભારતીય બંધારણ ના આર્ટિકલ 275 માં અનુસુચિત જનજાતિના માટે ખાસ નાણાકીય સહાય રાજ્યને આપવી તેવી જોગવાઈ કરાય છે. આ ત્રણેય પ્રયત્નોને દ્વિતીય માહિતી ના આધારે અત્રે તપાસવાનો અત્રે પ્રયત્ન અંદી કર્યો છે.

ખાસ શબ્દો – વિકાસ , અનુસુચિત જનજાતિ, આયોજિત વિકાસ

પરિચય –

દેશમાં આદિવાસીની પરિસ્થિતિ વિવિધરંગી ચિત્ર રજૂ કરે છે. કેટલાક વિસ્તારોમાં વિશાળ આદિવાસી વસતી છે, જ્યારે બીજા વિસ્તારોમાં આદિવાસી વસતી કુલ વસતીના બહુ ઓછા ટકા છે. એમાં પણ કેટલાક આદિવાસી જૂથો છે કે જે હજુ “ખોરાક વીણવા” એકઠો કરવાના તબક્કામાં છે, કેટલાંક અન્ય જૂથો ફરતી ખેતીનો આશરો લે છે, હજુ બીજાં કેટલાક છેક પ્રારંભિક કક્ષાની ખેતી અપનાવે છે, હજુ કેટલાક વિસ્તારોમાં પહોંચવું પણ શક્ય નથી. આ બધી બાબતોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં આયોજન પંચે પાંચમી પંચવર્ષીય યોજના દરમ્યાન કેટલાક સબ-પ્લાન, વ્યૂહ રચનાઓ અપનાવવા માટે કેટલીક માર્ગદર્શક સૂચનાઓ આપી છે. તેમાં અનુસૂચિત જનજાતિની સમસ્યાઓનો સંકલિત ચિતાર રજૂ કરવાની દ્રષ્ટિએ હેતુઓ અને વ્યૂહરચનો, વિવિધ કાર્યક્રમોની રૂપરેખા, ભૌતિક રહેઠાણો અને નાણાકીય (મૂડી) રોકાણના ઉપલક્ષ્યમાં સબ-પ્લાન ઘડી કાઢવાની કલ્પના કરવામાં આવી છે. ટૂંકમાં, જે તે પ્રદેશના વિકાસનું સંપૂર્ણ ચિત્ર તેમાં રજૂ થયું હોવું જોઈએ.

આજે પણ 45 ટકાથી પણ વધુ આદિવાસી કુટુંબો ગરીબીની રેખા નીચે જીવે છે. આ પડકારને પહોંચી વળવા માટે એ જરૂરી છે કે આપણી આયોજન પદ્ધતિ એટલી લચરીકર સ્થિતિ સ્થાપક,

પરિવર્તન થાય, બાંધછોડના અવકાશ વાળી હોવી જોઈએ કે આપણે પ્રજા (કોમ) કે કુટુંબને એકમ તરીકે ગણીને આયોજન કરી શકીએ. અને જો પ્રામાણિકપણે અને સંનિષ્ઠાપૂર્વક અમલ ન થાય તો કોઈપણ નીતિ સફળ થઈ શકે નહીં. આદિવાસી વિસ્તારોના વહીવટ બાબતે મહેશ્વર પ્રસાદ સમિતિએ આદિવાસી વિસ્તારમાં નિમાયેલા કર્મચારી ગણ માટે ખાસ એલાઉન્સ (ભથ્થાં) ની જોગવાઈ ઉપરાંત અધિકારીઓની પસંદગી અને આદિવાસી વિસ્તાર માટે ખાસ કેડર ઊભી કરવાના ક્ષેત્રમાં કેટલાંક પગલાં ભરવાની પણ ભલામણ કરેલી છે.

વિકાસનાં વાસ્તવલક્ષી આયોજન માટે પરિવર્તનની પ્રક્રિયાઓને બગાડનારાં કે વેગ આપનારાં સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પરિબલોની સ્પષ્ટ સમજણ અત્યંત આવશ્યક છે. સબ પ્લાનમાં પ્રાપ્ય વિગતો તકનીકી – આર્થિક સર્વેક્ષણો અને અય સંશોધન અભ્યાસોના આધારે આ ક્ષેત્રોનાં સંસાધનોની સાપેક્ષ સ્થિતિની રૂપરેખા પણ દર્શાવવી જોઈએ.

બંધારણમાં આદિજાતિઓના વિકાસ માટે વધારે ઝડપી પગલાં ભરવાની પણ ધમકાવણા (આયોજન) રાખવામાં આવી છે કે જેથી તેઓને પણ બિન આદિવાસી (ઉજળિયાત) તરીકે ઓળખવાવાળા વર્ગની સમકક્ષ સ્થિતિએ લાવી શકાય. કેટલાક આદિવાસીઓનું પ્રભુત્વ વધારે છે

તેવા વિસ્તારોમાં આદિજાતિ કોમોના વિકાસને કેન્દ્રમાં રાખી છે. વિસ્તાર-અભિગમ ધારણ કરવામાં આવે છે, જ્યારે તે તદ્દન પ્રારંભિક (અણઘડ, પછાત) જૂથો માટે પ્રજા (કોમ) લક્ષી કાર્યક્રમો શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે.

ટ્રાયબલ સબ પ્લાન (TSP) ની અનુસૂચિત જનજાતિ માટેની બે વ્યૂહરચનાઓ અને વિશિષ્ટ કેન્દ્રીય સહાય (SCA) જે ટ્રાયબલ સબપ્લાનને મળે છે તે બંને 70ના દાયકાના પ્રારંભકાળથી શરૂઆતથી જ વિશિષ્ટ ધ્યાન મેળવે છે કારણ કે તેમની વસતીના પ્રમાણમાં અન્ય સાધારણ (જાહેર) વિકાસ ક્ષેત્રોમાંથી અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે નાણાંનો વધારાનો પ્રવાહ સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેઓ અતિશય અસરકારક તંત્રો છે.

પાંચમી (પંચવર્ષીય) યોજના દરમિયાન જે સબપ્લાન બનાવવામાં આવ્યા તેમાં દેશની લગભગ 65 ટકા આદિજાતિઓને આવરી લેવામાં આવી, સબપ્લાન વ્યૂહરચનામાં દરેક ક્ષેત્રની વિશિષ્ટ (અન્ય નિરપેક્ષ) જરૂરિયાતોના સંદર્ભમાં કાર્યક્રમો તૈયાર કરવાની વાત કેન્દ્રસ્થાને છે. રાજ્ય તરફથી ખર્ચનો નક્કી કરેલો હિસ્સો નીચેની બાબતોને લક્ષમાં રાખીને નક્કી કરવામાં આવતો હતો (1) કુલ વસતી, (2) ભૌગોલિક વિસ્તાર (ક્ષેત્રફળ), (3) વિકાસનું તુલનાત્મક સ્તર અને (4) સામાજિક સેવાઓની પરિસ્થિતિ (હાલત).

પાંચમી (પંચવર્ષીય) યોજનામાં જ્યારે રાજ્ય આયોજનમાંથી ખર્ચનો હિસ્સો નક્કી કરવામાં આવ્યો ત્યારે કેન્દ્રીય કાર્યક્રમોમાંથી રોકાણની કક્ષા (પ્રમાણ) ધાર્યા પ્રમાણેનું રહ્યું નહીં. કેન્દ્રીય મંત્રાલયો પાસેથી તેઓ આદિજાતિ વિસ્તારો તરફ તેમના કાર્યક્રમોમાંથી લાભોના પ્રવાહનો હિસ્સો નક્કી કરે તેવી અપેક્ષા હતી પણ આદિવાસી વિસ્તારો માટે અમલમાં મૂકાયેલા (હાથ ધરાયેલા) અમુક નિશ્ચિત કાર્યક્રમોને બાદ કરતાં આ આયામનું કંઈ ખાસ વધારે પરિણામ નિષ્પન્ન થયું નહીં.

ટ્રાયબલ સબપ્લાનમાં કેન્દ્રીય મંત્રાલયોની ભૂમિકા પણ એટલી જ મહત્વની છે કારણ કે તેમના પોતપોતાના ક્ષેત્ર (વિભાગ) માં આદિવાસી

વિસ્તારોના વિકાસ માટેની એકંદર (સમગ્ર, આખરી) જવાબદારી તેમણે સુનિશ્ચિત કરવાની હોય છે. તેમને જ્યાં એવું લાગે કે રાજ્ય સરકારોના પોતપોતાનાં ક્ષેત્રમાં જે પ્રયત્નો કરવામાં આવતા હોય તેમાં ભારત સરકારે તેમને સહાય કરવી જોઈએ ત્યાં ખાસ ચોક્કસ પ્રકારની યોજનાઓ તૈયાર કરવી તે તેમને માટે આવશ્યક છે. આદિવાસી વિસ્તારોમાં આ કાર્યક્રમોના સુનિયંત્રણ (દેખરેખ) માટેની તેમની પોતાની ગોઠવણ તેમણે કરવી જોઈએ. આ માટે એક ખાસ સેલની રચના કરવી જોઈએ જે મંત્રાલયની સુનિયંત્રણ પદ્ધતિનું જ એક અંગ હોવું જોઈએ.

પ્રાપ્ત માહિતી મુજબ કેન્દ્ર અને રાજ્ય કક્ષાએ 25 મંત્રાલયો/વિભાગો (ખાતાંઓ) ટ્રાયબલ સબપ્લાન નીચે નાણાં ભંડોળની ખાસ અલાયદી ફાળવણીની નીતિને અનુસરે છે. માત્ર 23 રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો આને અનુસરે છે.

સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાઓ (ITDPS) માટે ટ્રાયબલ સબપ્લાન વ્યૂહ રચનાઓ નીચે એવી ધારણા રાખવામાં આવી હતી કે તેઓ આદિજાતિઓના વધારે ઝડપી વિકાસ માટે વહીવટી સંકલન સાધવા માટે વ્યવહારમાં-આચરણમાં મૂકનાર એકમ તરીકે કામ કરે. સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાઓની સ્થાપના પાછળ અંતર્નિહિત પૂર્વધારણાઓ આ મુજબ હતી.

1. આદિવાસી વિસ્તારનું સામાજિક પોત પ્રમાણમાં સાદું છે. વિકાસલક્ષી આયોજનનું વહીવટી માળખું જે તેની સેવા કરવા માટે નિર્માયું છે તે વ્યક્તિઓને સમજાય તેવું હોવું જરૂરી છે. આદિજાતિના લોકોને જેમની સાથે વ્યવહાર કરવાનો છે તે અધિકારીઓ શક્ય તેટલી મર્યાદિત (ઓછી) સંખ્યામાં હોય તે જરૂરી છે.
2. વહીવટી માળખાનું સંકલન ઉચિત કક્ષાએ હોવું જોઈએ, જેથી નિયંત્રક અને વિકાસાત્મક વહીવટ બંને ઝડપી વિકાસ માટે સંપીને (એકબીજાના સુમેળમાં) કામ કરી શકે.

3. વહીવટી સત્તાઓ, કામ કરવાના અમલી ધોરણો અને નાણાંકીય જરૂરિયાતો એ આ વિસ્તારની પ્રવર્તમાન વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓની તે મંજૂર રાખવી (દૃઢ કરવી) જોઈએ.
4. મર્યાદિત સમયમાં સમગ્ર વહીવટી પ્રયત્નો થાય તે જરૂરી છે. આવું માત્ર ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે વહીવટી માળખાનું સ્વરૂપ માત્ર એક જ સંસ્થા (માધ્યમ)ના સ્વરૂપની દિશામાં રાખવામાં આવે.
5. આ ક્ષેત્રોનો સમગ્ર વહીવટ જેના સંપૂર્ણ અંકુશ હેઠળ હોય તેવા એક ઉચ્ચ સત્તાધિકાર ભોગવતો વિકાસ અધિકારી હોય તે જરૂરી છે. આ અધિકારીમાં પર્યાપ્ત

નિર્ણય શક્તિ હોવી જોઈએ, જેથી અગત્યની બાબતોમાં રાજ્ય સરકારોનો સંપર્ક સાધવાની જરૂર ન રહે. પરંપરાગત પંચાયત પદ્ધતિને બળવત્તર બનાવવી જોઈએ અને વિકાસ માટેની તેની ભૂમિકા સહભાગીદારીની હોવી જોઈએ.

જિલ્લામાં સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાઓનું ઔપચારિક માળખું -

જિલ્લા કક્ષાએ દરેક સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજના માટે એક પરિયોજના પ્રાધિકરણની રચના કરવામાં આવી છે. આ પ્રાધિકરણ સામૂહિક નેતાગીરીનું તત્વ (અભિગમ) દાખવે તે અપેક્ષિત છે.

ગ્રામ કક્ષાનો કાર્યકર

વિસ્તરણ અધિકારીઓ	તાલુકા વિકાસ અધિકારી	વિસ્તરણ અધિકારીઓ
જિલ્લા કક્ષાના અધિકારીઓ (DAO - જિલ્લા વહીવટી અધિકારી) (DAH - જિલ્લા ઉચ્ચ વહીવટી અધિકારીઓ)	પરિયોજના વહીવટદાર (સંચાલિપ)	જિલ્લા કક્ષાના અધિકારીઓ અમલદાર ઇજનેરો CMO (વૈદક અધિકારી વગેરે)

કલેક્ટર કે ડેપ્યુટી કમિશ્નર
(સમાહર્તા કે નાયબ કમિશ્નર)

વિભાગીય કક્ષાના અધિકારીઓ	વિભાગીય કમિશ્નર	વિભાગીય કક્ષાના તકનીકી અધિકારીઓ
વિકાસ વિભાગો ટ્રાયબલ સબપ્લાનના આયોજન અને અમલીકરણના હેતુ માટે સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજના અમલીકરણ (ક્રિયાશીલ) કક્ષાની છે. પ્રોજેક્ટના અન્ય વિભાગીય અને તકનીકી સ્ટાફ (કાર્યકરો) અ અન્ય બિન અધિકારી સભ્યો અને પંચાયતના પ્રતિનિધિઓ સાથે ટ્રાયબલ સબપ્લાન હેઠળ જરૂરી એવો સહેતુક (સાર્થક) પ્રોજેક્ટ શોધી કાઢવા (પ્રગટ કરવા)માં પ્રોજેક્ટ ઓફિસર (પરિયોજના	આદિવાસી કમિશ્નરો અધિકારી)ના સંકલનકાર તરીકેની ભૂમિકા મહત્વની છે. કાર્યલક્ષી (ક્રિયાશીલ) કાર્યક્રમો એવા હોવા જોઈએ કે જે બધા સુસંકલિત (એકરૂપ) અને જરૂરિયાતના આધારે રચાયા હોય. આ કાર્યક્રમો પ્રોજેક્ટ વિસ્તારની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓ, આદિવાસી પ્રજાનાં સામાજિક-આર્થિક-સાંસ્કૃતિક પાસાંઓને લક્ષમાં રાખીને ઘડાયા હોવા જોઈએ જેમાં પરસ્પર વિભાગીય તેમજ આંતર વિભાગીય અગ્રીમતાઓ અત્યંત	નિયંત્રક વિભાગો

સ્પષ્ટ રીતે જણાવેલી હોવી જોઈએ. તેમાં વર્ષો સુધીનાં તબક્કાઓ હોવા જોઈએ અને જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ત્યારે જરૂરી અનુકૂળન (બાંધણી) અને સુધારા વધારા થતા રહેવા જોઈએ.

છતાં એવું ધ્યાન ઉપર આવ્યું છે કે સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાઓમાં સમર્પિત અને પ્રતિબદ્ધ અધિકારીઓ અને કાર્યકરોની ઊણપ રહી છે. તેથી વિકાસ કાર્યક્રમોના અમલીકરણ માટે કર્મચારીગણની ગુણવત્તા અત્યંત (ચાવી રૂપ) મહત્વની છે.

સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજના આયોજનનું એકમ છે અને વિકાસ બ્લોક અમલ કરવાનું એકમ છે. સામાન્ય રીતે એક પરિયોજના વહીવટદાર (અધિકારી) પાસે સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાનો હવાલો હોય છે જ્યારે તાલુકા વિકાસ અધિકારી (B.D.O.) પાસે વિકાસ તાલુકાનો હવાલો હોય છે. સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓમાં વહીવટી શૃંખલા વિશાળ (સામાન્ય) અર્થમાં નીચે મુજબની હોય છે.

આ પદ્ધતિમાં એક એકરૂપ (સંગઠિત) એવી નિયંત્રણ (અધિકાર) પદ્ધતિ સ્થાપવામાં આવે છે. જો કે એમ કહી શકાય કે તેનાથી સંપૂર્ણપણે હેતુ (મતલબ) સરે છે.

પરિયોજનાની કક્ષાએ આયોજન અને કામગીરી ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે અધિકારીઓ અને બિન-અધિકારી સભ્યોની એક સમિતિ બનાવવામાં આવી છે.

એ હકીકતની સંપૂર્ણ પ્રતીતિ (ખાતરી, ભાન) થઈ છે કે સં.આ.વિ. પરિયોજનાના સ્તરે નીતિઓ અને કાર્યક્રમોના અમલીકરણનો સંપૂર્ણ આધાર તેમના અમલીકરણમાં રોકાયેલા કર્મચારીની ગુણવત્તા (સંનિષ્ઠા) ઉપર છે. જે પુરુષો અને સ્ત્રીઓને આદિવાસી વિકાસની જવાબદારી સોંપવાની હોય તેમની પસંદગી માત્ર તેમની સક્ષમતા (કાર્યશક્તિ) માટે જ નહીં પણ તેમની સંવેદનશીલતા અને સમર્પણ ભાવના પણ લક્ષમાં લઈને કરવી જોઈએ. ઉપરાંત તેમને પર્યાપ્ત પ્રશિક્ષણ પણ આપવું જોઈએ.

આયોજન આયોગ (પ્લાનીંગ કમિશન) ના PEO એ ગુજરાતમાં કરેલા સં.આ.વિ. પરિયોજનાના મૂલ્યાંકનના અહેવાલ (1987)માં ઉલ્લેખ કર્યો છે કે ગુજરાતમાં વધેલું દેવું (દેવાદારી) નીચેના પરિબલોને આભારી છે.

- આર્થિક અસંતુલન
- ઉપભોક્તાના માલસામાન ખેતીલક્ષી રોકાણોની કિંમતમાં વધારો
- સામાજિક પ્રસંગો (ઉત્સવો, કાર્યો)માં ભારે ખર્ચ
- આદિવાસી વસતીની વિવિધ શાખ જરૂરિયાતોની કાળજી રાખવા માટે સંસ્થાકીય (વહીવટી) માળખાની મર્યાદાઓ.

એક એન્ય અહેવાલમાં ઓરિસ્સામાં વધેલા દેવાં માટે નીચેના કારણો શોધી કાઢવામાં આવ્યા.

- પામર (તુચ્છ, મજબૂર) ગરીબાઈ.
- આદિવાસીઓમાં દુઃખ અને અજ્ઞાન
- સરકારી અને બેંકના અધિકારીઓનું લાગણીહીન, કઠોર અને ઉપેક્ષાભર્યું વલણ.
- જરૂરી ચીજવસ્તુમાં તીવ્ર ભાવવધારો વગેરે.

આ અભ્યાસમાં એ પણ દેખાયું કે તેમણે નમૂના તરીકે લીધેલા વાર્ષિક રૂ. 1500/- થી ઓછી આવક ધરાવતા લાભાર્થીઓ પૈકી માત્ર 8 ટકા ગરીબીની રેખા ઓળંગી શક્યા હતા. બાકીના 92 ટકા અને રૂ. 1500/- થી રૂ. 2500/- ની આવક મર્યાદા ધરાવતા પૈકી 80 ટકા લાભાર્થીઓ હજુ પણ વાર્ષિક રૂ. 3500/- ની આવક સુધી પહોંચવા વલખાં મારતા હતા. સામાન્ય રીતે ત્રૂટીનું કારણ લાભાર્થીઓની ખોટી ઓળખ, યોજનાઓની ખોટી પસંદગી વગેરે જેવી વહીવટી નિષ્ફળતાને ગણવામાં આવતું હતું. આ ઉપરાંત નીચેના અન્ય પરિબલો પણ ખરાં જ.

- યોજનાઓ માટે યોગ્ય રોકાણનો પુરવઠો સમયસર મળવા માટે ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં યોગ્ય આંતર માળખાનો

- અભાવ તેમજ પર્યાપ્ત વેચાણ રાશિની ઊણપ વગેરે.
- લક્ષ્યજૂથ તરીકે પસંદ કરેલા પરિવારોનું યોગ્ય સર્વેક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળતા.
 - કાર્યક્રમોના સફળ અમલીકરણ માટે જરૂરી પાસાંઓનો વિચાર (દરકાર) કર્યા વગર કેવલ ભૌતિક (આંકડાકીય) લક્ષ્યાંકો સિદ્ધ કરવા ઉપર જ બેહદ ભાર મૂકવો.
 - સંકલિત ગ્રામવિકાસ કાર્યક્રમ (IRDP) ના એક અંતર્ગત ભાગ તરીકે “ગ્રામ્ય યુવકોને સ્વરોજગારીની તાલીમ” (TRYSEM) પર પૂરતું ધ્યાન આપવાનો અભાવ.
 - ઉપયોગિતાની દ્રષ્ટિએ મૂલ્યાંકન કરવાના વ્યવહારું અભિગમનો અભાવ.

ગુજરાત અને અન્ય આંધ્રપ્રદેશ, બિહાર, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, ઓરિસ્સા અને રાજસ્થાન જેવા 6 રાજ્યો પ્લાનીંગ કમિશન (યોજના આયોગ) હાથ ધરેલા એક અન્ય મૂલ્યાંકન અભ્યાસ (1997) માં નીચેની બાબતો છતી થઇ.

1. એક મહારાષ્ટ્ર અને આંધ્રપ્રદેશને બાદ કરતાં સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજના અધિકારીઓની ભૂમિકા આદિવાસી વિકાસ કાર્યક્રમોના આયોજન અને અમલીકરણમાં નહિવત્ હતી. પરિયોજના હેઠળનાં વિસ્તારમાં અગ્રીમતા નક્કી કરવા અને સંસાધનોની ફાળવણી ઉપર તેનો કોઇ સીધો અંકુશ ન હતો.
2. સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજના કાર્યક્રમના અમલીકરણમાં સુનિયંત્રણ તેની નબળામાં નબળી કડી જણાઇ હતી. તેથી અભ્યાસમાં એવું સૂચન પણ કરવામાં આવ્યું છે કે સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજના માટે ભંડોળ છૂટું કરવા માટે એક સુનિયંત્રણ અને મૂલ્યાંકન સેલ હોવું તે પૂર્વશરત હોવી જોઇએ.

3. વિવિધ સંઆ.વિ. પરિયોજનામાં સ્ટાફની તરાહમાં એકરૂપતા નથી. જે તે સં.આ.વિ. પરિયોજનામાં એટલો વિશાળ કર્મચારીગણની સંખ્યાનો તફાવત હતો કે બિહારમાં તે સંખ્યા 3 હતી જ્યારે ઓરિસ્સામાં તે સંખ્યા 213 હતી. તમામ સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓએ સર્વેક્ષણો, આદિવાસી વિકાસ કાર્યક્રમોનું સંકલન અને સુનિયંત્રણ હાથ ધરવાનું હોઇને લઘુત્તમ કર્મચારીગણની સંખ્યા માટે કેટલાંક કારણો (માપદંડો) શોધી કાઢવાં જોઇએ.
4. આ ઉપરાંત સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓમાં પ્રતિબદ્ધ, સક્ષમ અને સમર્પિત અધિકારીઓની નિમણૂક પણ એટલી જ જરૂરી છે. મોટાભાગનાં રાજ્યોમાં આની ખાસ ઊણપ છે. ત્યાં સુધી કે સં.આ.વિ. પરિયોજનાના અધિકારીઓ માટેના તાલીમ કાર્યક્રમો પણ નિયમિતપણે યોજાતા નથી.
5. કેન્દ્રીય માર્ગદર્શક સૂચના અનુસાર રાજ્યો એ રાજ્ય આયોજન ભંડોળમાંથી કમસે કમ રાજ્યમાં આદિવાસી વસતીનાં પ્રમાણમાં (ટકાવારી પ્રમાણે) દ્રાયબલ સબપ્લાનને ભંડોળ ફાળવવાનું હોય છે. પણ બિહાર અને ઓરિસ્સાને બાદ કરતાં બીજા રાજ્યો દ્રાયબલ સબપ્લાનને બહુ જ ઓછી ફાળવણી કરે છે.
6. આ બધા રાજ્યોમાં દ્રાયબલ સબપ્લાનના ભંડોળનો ઘણો મોટો ભાગ ખેતી, લઘુ સિંચાઇ અને ઊર્જાને ફાળવી દેવામાં આવે છે. પણ એણ છતાં એવું જાણવા મળ્યું છે કે ખેતીમાં સં.આ.વિ. પરિયોજનાની વતરણ પદ્ધતિ નબળી છે.
7. આરોગ્ય અને શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં કામગીરી સંતોષકારક જણાઇ ન હતી, એ રીતે કે ગામડામાં શિક્ષકો અને આરોગ્ય સ્ટાફની સંખ્યા અપર્યાપ્ત (જરૂરિયાત કરતાં ઓછી) હતી.

8. ગરીબાઇ, નિરક્ષરતા, એકલવાયાપણું અને પોતાના હક્કો વિશેના જ્ઞાનનો અભાવ અધિકારીઓને શોષણો સહેલાઇથી ભોગ બનાવે છે. જમીન બીજાના નામે ચડાવી દેવી એ હજુ આજે પણ ગંભીર સમસ્યા છે. આદિવાસીઓમાં સભાનતા (જાગૃતિ) પેદા કરવાની તાતી જરૂર છે કે જેથી તેઓ આયોજન પ્રક્રિયામાં સામેલ થાય.

પાંચમી પંચવર્ષીય યોજનામાં સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓ દ્વારા આયોજન અને અમલીકરણમાં સંકલિત અભિગમની જરૂરિયાત અસંદિગ્ધપણે (નિ:સંદેહપણે) સ્વીકારવામાં આવી હતી. આ નીતિઓનું ક્રિયાત્મક કાર્યક્રમોમાં પરિવર્તન કરવાનો સમય આવે ત્યારે વચમાં જે સંભવિત વિઘ્નો આવી શકે તેમ હોય તેમની સામે ઢાલરૂપે દ્રાયબલ સબપ્લાન હેઠળ નીતિનું માળખું તદ્દન સ્પષ્ટ (ઉઘાડું) બનાવવામાં આવ્યું હતું. વિકાસની વ્યૂહરચનામાં સંકલનનું એક તત્વ તરીકે અગત્યનું વિશિષ્ટ - અનન્ય - લક્ષણ મહત્વનું છે. આમાં મૂળભૂત રીતે પ્રવૃત્તિઓની પુન:ગોઠવણીની જરૂર છે.

નવું આદિવાસી વિકાસનું માળખું સર્વગ્રાહક હોય તેવી કલ્પના કરવામાં આવેલ અને આદિવાસી જીવનનું કોઇ પાસું અને આદિવાસી વિસ્તારોને લગતી કોઇપણ સમસ્યા તેની બહાર ન હોવા જોઇએ. રાજ્યની યોજનાઓ અને રાષ્ટ્રીય યોજના સુઝાં કરતાં દ્રાયબલ સબપ્લાનનું ક્ષેત્ર ઘણું વધારે વિશાળ છે. એ મૂળભૂત ધ્યેયોની પરિપૂર્તિ (સિદ્ધિ) માટે કોઇ તથ્ય આવશ્યક (અનિવાર્ય) ગણાયું હોય તો તેઓ યોજના સિવાયની બાબતો અને સ્થાનિક પરિસ્થિતિના બિનવિકાસલક્ષી પાસાંઓને પણ આવરી લઇ શકે છે.

દ્રાયબલ સબપ્લાનનો પાયાનો હેતુ જે તે સ્થળે જીવતી આદિવાસી પ્રજાના વિકાસને કેન્દ્રમાં રાખીને સૂક્ષ્મ (બારીક) પ્રદેશ માટે સંપૂર્ણ વિકાસનો કાર્યક્રમ શોધી કાઢી પ્રગટ કરવાનો છે. આ સંદર્ભમાં એકરૂપતા (તાદાત્મ્ય)નો વિશાળ

પ્રચાર છે. સંગઠનીય સંકલન ઉપરાંત કોઇપણ સંકલનના પ્રયત્નમાં કાર્યક્રમની વિગતો ધ્યાનાકર્ષણનું મુખ્ય કેન્દ્ર હોવી જોઇ.

સંકલનનાં 4 મુખ્ય પાસાં છે. જે કોઇપણ પ્રદેશના વિકાસ માટેની સંકલિત કાર્યયોજના તૈયાર કરતી વખતે લક્ષમાં રાખવાં જોઇએ તેઓ છે...

1. વિવિધ કાર્યક્રમોના ક્રિયાન્વયન (કાર્યરત કરવા)ના ક્ષેત્રોનું એકીકરણ કરવું (એક સાથે, એક સમયે કરવું).
2. સ્પષ્ટ, સંપૂર્ણ, સમજણ સાથે કાર્યક્રમોનું સંકલન કરવું.
3. સંગઠનીય સંકલન (એકરૂપતા)
4. નાણાંકીય સંકલન

દ્રાયબલ સબપ્લાન અભિગમ હેઠળ આદિવાસી વિસ્તારોમાં આયોજન ત્રણ તબક્કામાં વિચારવામાં આવ્યું હતું. રાજ્યના દ્રાયબલ સબપ્લાન એક વ્યાપક નીતિ વિષયક માળખું વિશાળ સ્તરે પૂરું પાઠવાનું હતું અને વિદ્યમાન બ્લોક (તાલુકો) આયોજન માટે એક લઘુત્તમ (સૂક્ષ્મ-અણુ) એકમ તરીકે લેવાનો હતો. આવા બધા સૂક્ષ્મ કક્ષાના એકમો એક વિશાળ સ્તરના માળખા માટેનો એક વ્યાપક બ્લોક બનાવવાનું કામ કરતા હતા કે જે યોજના અને અમલીકરણના એક પ્રાથમિક (મુખ્ય) એકમ તરીકે કામ કરવાનો હતો. આ રીતે અસંખ્ય બ્લોકો કે તેના ભાગો ભેગા કરીને સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજના દ્રાયબલ સબપ્લાનના નેજા હેઠળ બનાવતા હતા.

સંકલિત આદિજાતિ પરિયોજનાઓમાં નવા એકમોનું ચિત્ર દોરતાં એ બાબત ભલે જરૂરી નહીં તો પણ ઇચ્છનીય તો ગણવામાં આવી હતી કે તેઓ શક્ય હોય ત્યાં સુધી વધુમાં વધુ વહીવટી એકમોને આવરી લેવા. જેથી વિવિધ કર્મચારીઓની કાર્યક્ષેત્રના આદિવાસી વિસ્તારની પુન:વ્યવસ્થા કરવાની સમસ્યાઓ બને તેટલી ઘટાડી શકાય. તાજેતરમાં સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાઓની રચના દ્રાયબલ સબપ્લાનના ચિત્રાંકન સાથે જ હાથ ધરવામાં આવી હતી. તેમાં તેવી ધારણા હતી કે એક

સં.આ.વિ. પરિયોજનામાં એવા તાલુકાઓનું જૂથ સમાવિષ્ટ હોય કે જે વિશાળ પરિપ્રેક્ષ્યમાં પ્રાકૃતિક સંસાધનો, ભૌતિક લાક્ષણિકતાઓ, જે તે વિસ્તારમાં રહેતા આદિવાસી લોકોનાં વિકાસનું સ્તર અને આયોજન કામગીરીને પ્રસ્તુત (અનુરૂપ) અન્ય સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિઓની યોગ્ય નોંધ લે. છેવટે જે સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓ અસ્તિત્વમાં આવી છે તે સામાન્ય રીતે જે તે વિસ્તારના કદ અને આદિવાસી વસતીની ગીચતા (ઘનત્વ, એકજુથત્વ)ના આધારે દરેક રાજ્યમાં અને તેના વિવિધ પ્રદેશોમાં કોઈ મહાલ, તાલુકા કે જિલ્લા સાથે સહમુકામ (સમમંજીલ) રૂપ હોય છે.

પાંચમી પંચવર્ષીય યોજનામાં વિવિધ રાજ્યોમાં કુલ 180 આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાઓ સ્થાપવામાં આવી હતી. એવી કલ્પના કરવામાં (ધારણા રાખવામાં) આવેલ કે એક સરેરાશ (સામાન્ય, મધ્યમ) સં.આ.વિ. પરિયોજના હેઠળ લગભગ બેથી 3 લાખની વસતી આવરી લેવાવી જોઈએ. તેમ છતાં વિવિધ રાજ્યોમાં વિવિધ પરિસ્થિતિઓના કારણે વિસ્તાર અને વસતી બંને દ્રષ્ટિએ સં.આ.વિ. પરિયોજનાના કદમાં ઠીક ઠીક નોંધપાત્ર કહી શકાય તેવો તફાવત જોવા મળે છે.

છઠ્ઠી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન બ્લોક (તાલુકા) કરતાં નાના એકમોને પણ સમાવી લઈને ટ્રાયબલ સબપ્લાનનું આવરણ વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યું છે. પાંચમી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન સં.આ.વિ. પરિયોજનાની જે સીમા નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી તેની પુનઃ આકારણી કરવામાં આવી છે. જ્યાં જરૂર પડી ત્યાં આમ કરીને એના એ જ સિદ્ધાંતોને અનુસરીને નવી પરિયોજનાઓ સ્થાપવામાં આવેલ છે. સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓના કાર્યક્ષેત્ર અને અન્ય ક્ષેત્ર વિશિષ્ટ (અમુક ક્ષેત્રો માટે ખાસ) યોજનાઓમાં એકરૂપતા લાવવા માટે યોગ્ય (અનુકૂળ, જરૂરી) વહીવટી ફેરફારો કરવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રક્રિયાઓને નિર્ધારિત (સીમાંકિત) ક્ષેત્રોને વિસ્તારીને સંપૂર્ણ ટ્રાયબલ સબપ્લાનને આવરી લે તે રીતે આદિવાસી

પરિયોજનાઓને જિલ્લા કક્ષાના કાર્યક્ષેત્ર (હકુમત)નો દરજ્જો આપીને સરળ બનાવવામાં આવી છે.

વહીવટી એકમોની ભૌગોલિક સમકાલીનતા અને વિવિધ વિકાસલક્ષી કાર્યક્રમોનાં કાર્યક્ષેત્રો દરેક સૂક્ષ્મ (નાનામાં નાના) વિસ્તારમાં થતા તમામ કાર્યક્રમોના રચનાગત એકીકરણ માટેનું એક તાર્કિક માળખું પૂરું પાડે છે. જે સબપ્લાન વ્યૂહરચનાનો કેન્દ્રવર્તી મુદ્દો છે.

સંઘ (કેન્દ્રશાસિત) પ્રદેશો અને રાજ્ય સરકારોએ પુરસ્કૃત કરેલી અને આર્થિક સહાય કરેલી વિવિધ યોજનાઓ પોતાના મૂળ લક્ષ્યબિંદુને અમલીકરણના બિંદુ સુધી પહોંચાડવા માટે વિવિધ પ્રકારના સ્વરૂપો અપનાવે છે. આ ફેરફાર (તફાવત) કૃત્રિમ છે. લાભાર્થીઓ માટે તેમનું કોઈ મહત્વ નથી. જે ખરેખર અગત્યનું અને લાભાર્થીઓના હિતનું છે તે તો છે સામાન્ય આદિવાસી અને તેના પરિવાર માટે યોજનાઓ સંપૂર્ણ (પેકેજ). કોઈપણ કાર્યક્રમનાં બે વિશિષ્ટ પાસાંઓ હોય છે. જેમ કે તેના માટે નાણાંબંડોળ મેળવવાનો સ્ત્રોત (પ્રાપ્તિસ્થાન) અને તેના અમલીકરણનું વ્યવસ્થાતંત્ર (સંગઠન).

સં.આ.વિ. પરિયોજના આદિજાતિ વિસ્તારોમાં વહીવટી અને વિકાસાત્મક પ્રયત્નોના સંપૂર્ણ સમન્વયનું બિંદુ બને એવી અપેક્ષા હતી. પણ ધારણા હતી કે કેન્દ્રમાં કે રાજ્યોમાં વિવિધ સ્તરે અને વિવિધ સ્ત્રોતો (ઉદગમ સ્થાનો)માંથી નિષ્પન્ન થતા તમામ કાર્યક્રમો સં.આ.વિ. પરિયોજનામાં એકમ (એકજુથ) થાય અને ત્યાંથી તેમના મૂળની કોઈ છાપ દર્શાવ્યા વગર એક સમતોલ અને સુવ્યાખ્યાયિત યોજનાઓના સેટ રૂપે વહે. ઉદાહરણાર્થ - વિવિધ સંગઠનો દ્વારા જો એક જ મુદ્દાને આવરી લેતાં એકથી વધુ કાર્યક્રમો પુરસ્કૃત કરાયા હોય તો તેમને જુદી જુદી શરતો (સ્થિતિઓ) ન હોવી જોઈએ.

આમ, સં.આ.વિ. પરિયોજનામાં વિસ્તારના કાર્યક્રમો તેમજ લક્ષ્ય-જૂથ કાર્યક્રમો એમ બંનેના લક્ષણો છે. તે આદિવાસી પ્રદેશના વિકાસ માટેનો વિસ્તાર કાર્યક્રમ પણ છે અને તે વિસ્તારમાં રહેતી

આદિવાસી કોમોને અનુલક્ષીને કુટુંબ આધારિત કાર્યક્રમ પણ છે. ટૂંકમાં ટ્રાયબલ સબપ્લાન કાર્યક્રમ હેઠળ સં.આ.વિ. પરિયોજનામાં વિશિષ્ટ માવજત માટે ઓળખાયેલા (નક્કી થયેલા) વિસ્તાર નીચે મુજબ છે.

1. ટેકરાળ વિસ્તારોમાં ખેતીના પેટા પ્રદેશો.
2. વન સમૃદ્ધ વિસ્તારો
3. ઔદ્યોગિક અને ખાણ સંકુલોની અસરવાળા વિસ્તારો
4. અત્યંત પછાત આદિવાસી પોકેટ્સ (જૂથો)
5. ભૂમિહીન મજૂરોનું પ્રમાણ ઊંચુ હોય તેવા વિસ્તારો અને
6. ઘાસચારો, બાગાયત અને પશુપાલન માટે અનન્ય સાધારણ સંસાધન સમૃદ્ધિવાળા વિસ્તારો.

પાંચમી (પંચવર્ષીય) યોજનામાં ટ્રાયબલ સબપ્લાન અને સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓ સાથે જે શરૂઆત થઈ તે સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યા કરેલ હેતુઓ સહિત બારીક કક્ષાના આયોજનનો તેની પોતાની રીતે પ્રથમ સામુદાયિક પ્રયત્ન હતો. તેથી એ જરૂરી બન્યું કે જે તે વિસ્તારમાંનું તમામ રોકાણ સં.આ.વિ. પરિયોજનાની યોજનામાં પ્રતિબિંબિત થવું જોઈએ. કેટલાક વિશિષ્ટ ચોક્કસ વિસ્તારને ખાતા કેન્દ્રીય કાર્યક્રમોમાં રોકાણો સબપ્લાનના ખર્ચમાં કરેડિટ (પ્રશંસા) પામ્યા છે. આ જ વસ્તુ સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ કાર્યક્રમને પણ લાગુ પડે છે. પણ આ બધા ચાલુ કાર્યક્રમોએ દેખાડી આવ્યું છે કે ઘણા કિસ્સાઓમાં કોઈ જિલ્લામાં આદિવાસી વિસ્તારોને યોજનામાં તેમનો હકનો (લેવલે, વ્યાનબી) ભાગ મળ્યો ન હતો.

સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓની તૈયારીમાં કામગીરીઓના બે સેટ સતત લેવામાં આવતા હતા. પહેલા તો નાણાંકીય માપદંડો અને વિકાસ માટેની વ્યૂહરચના માટેના વ્યાપક નીતિવિષયક નિર્ણયોના સંદર્ભમાં એક પાંચ વર્ષના સમયગાળાના પ્રોજેક્ટની યોજનાઓ તબક્કાવાર કાર્યક્રમો મુજબ તૈયાર કરવામાં આવી હતી. બીજું, વિવિધ સંસ્થાઓ દ્વારા દરેક વિસ્તારમાં અમલમાં મૂકાઈ રહેલી યોજનાઓનું વિગતવારી યાદી પૂર્ણ

કરવામાં આવી. કોઈપણ વર્ષમાં કુલ રોકાણના લગભગ 20 ટકા નવા કાર્યક્રમોને લગતા હોઈ શકે.

એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે દરેક સં.આ.વિ. પરિયોજના શક્ય એવો એક વિસ્તાર – વિકાસ કાર્યક્રમ બનશે જેમાં આદિવાસી વિકાસ કેન્દ્ર સ્થાને હશે. હાલમાં સં.આ.વિ. પરિયોજના આયોજન અને અમલીકરણનું એકમ હોઈને પરિયોજના અધિકારી પાસે પર્યાપ્ત વહીવટી અને નાણાંકીય સત્તા હોવી જોઈએ કે જેથી એક વખત પરિયોજનાઓ મંજૂર થઈ જાય અને નાણાં ભંડોળની જોગવાઈ થઈ જાય પછી પરિયોજનાની કક્ષાએથી જ મંજૂરી આપી શકાય અને કાર્યક્રમનું અમલીકરણ અસરકારક રીતે થઈ શકે. વિકાસમાં લોકોની ભાગીદારીની પ્રશ્ન વિકાસના સ્વરૂપ સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલો છે.

ભૂતકાળની સં.આ.વિ. પરિયોજનાની કામગીરીના આધારે નીચેનાં સૂચનો કરવામાં આવે છે.

1. ટ્રાયબલ સબપ્લાન હેઠળનાં કુલ ભંડોળનો મોટાભાગનો હિસ્સો રાજ્યમાં સ.આ.વિ. પરિયોજનાઓમાં વહેંચી આપવો જોઈએ. આમ, સમકક્ષતાનાં ધોરણે થવું જોઈએ.
2. સં.આ.વિ. પરિયોજના/સં.આ.વિ. વસ્તારોની કક્ષાએ સંપૂર્ણ આર્થિક, કાર્યક્રમને લગતું અને વહીવટી સંકલન હોવું જોઈએ.
3. ટ્રાયબલ સબપ્લાન હેઠળના વિસ્તારોમાં સંગઠનોની બહુવિધતા (બહુસંખ્યતા) દૂર કરવી જોઈએ.
4. સં.આ.વિ. પરિયોજના વિસ્તારે જિલ્લાની સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓના રાજ્ય અને શહેરી વિસ્તારોને આવરી લેવા જોઈએ. સં.આ.વિ. પરિયોજના હેઠળ કામ કરતા તમામ પરિયોજના/જિલ્લા કક્ષાના અધિકારીઓને તેઓ કયા વિભાગ (ખાતા)ના છે તે લક્ષમાં લીધા સિવાય પરિયોજના અધિકારીના સીધા અંકુશ નીચે મુકવા જોઈએ.

5. પરિયોજના અધિકારીને પર્યાવપ્ત વહીવટી અને નાણાંકીય સત્તા આપવી જોઈએ કે જેથી સં.આ.વિ. પરિયોજનાઓમાં વિકાસ કાર્યક્રમોની પ્રગતિ માટે તેને જવાબદાર ઠેરવી શકાય.
6. સં.આ.વિ. પરિયોજના અધિકારની કચેરીને પૂરતા સહાયક કર્મચારીગણ અને આયોજન, સુનિયંત્રણ અને અમલીકરણ માટે જરૂરી સગવડતાઓથી સક્ષમ બનાવવા જોઈએ.

ખાસ કેન્દ્રીય સહાય

દ્રાયબલ સબપ્લાન હેઠળ કાર્યક્રમોને સહેતુક સંપુટ (પેકેજ) ઉત્પન્ન કરવાનું પ્રથમ સોપાન છે આદિવાસી વિસ્તારો માટેના સંપૂર્ણ નાણાંકીય રોકાણોના સમન્વય (સંકલન)નો સ્વીકાર. આદિજાતિ વિકાસ માટેના ભંડોળના 4 સ્ત્રોતો (પ્રાપ્તિસ્થાનો) છે. તે છે – રાજ્યની યોજનાઓ, કેન્દ્રીય યોજનાઓ, સંસ્થાકીય (વહીવટી) ભંડોળ અને ખાસ કેન્દ્રીય સહાય. ઔપચારિક (સામાન્ય) શબ્દોમાં, ખાસ કેન્દ્રીય સહાય એક છેલ્લી ઘડી સુધી ખાસ જુદી પાડી શકાય તે રીતે એક અલગ નાણાંકીય પ્રવાહ તરીકે ઉત્પન્ન કરવામાં આવી ન હતી. માત્ર યોગ્ય અધિકારીને એક સામાન્ય અધિકાર તરીકે વિવિધ હેતુઓ માટે અમુક આપેલી મર્યાદા સુધી વધારાનું ભંડોળ વાપરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી. આ વધારાનું ભંડોળ આદિવાસી વિસ્તારો માટે ખાસ પ્રસ્તુત (જરૂરી, આનુષંગિક) એવા આગળ વધી રહેલા કાર્યક્રમોને ત્વરિત બનાવવા માટે વાપરી શકાય તેમ હતું. આ માટે જ્યારે જરૂરી હોય ત્યારે તેમને સ્વીકારવામાં આવતા હતા અથવા તો સ્થાનિક કારોબારને ઇચ્છનીય લાગે તો ખાલી જગ્યા (અવકાશ, ગાળો) પુરવા માટે વાપરવાની હતી.

વિશિષ્ટ કેન્દ્રીય સહાય રાજ્યના દ્રાયબલ સબપ્લાનમાં વધારાની સહાય તરીકે “મિનિસ્ટ્રી ઓફ દ્રાયબલ એફર્સ” (આદિવાસી

સહાય મંત્રાલય) દ્વારા આપવામાં આવે છે. વિશિષ્ટ કેન્દ્રીય સહાય મુખ્યત્વે કૃષિ, બાગબાની, રેશમના કીડા ઉછેર, પશુપાલન અને સહકાર જેવા ક્ષેત્રોમાં પરિવાર કેન્દ્રી આવક વૃદ્ધિ યોજનાઓ માટે હતી. વિશિષ્ટ કેન્દ્રીય સહાયનો અમુક ભાગ (30 ટકાથી વધુ નહી) એવી આવક વર્ધક યોજનાના આકસ્મિક (ખર્ચ માટેના) આંતરમાળખાના વિકાસ માટે વાપરવાનો હતો.

વિશિષ્ટ કેન્દ્રીય સહાયનો હેતુ આદિવાસી વિકાસ માટેના રાજ્યના આયોજન પ્રયત્નો માટે વધારાની સહાયનો હતો અને તે દ્રાયબલ સબપ્લાનનો એક ભાગ છે. નીચેનાનો આર્થિક વિકાસ કરવા માટે તેને છૂટી કરવામાં (ફાળવવામાં) આવે છે.

1. જે વિસ્તારમાં કુલ વસતીના 50 ટકા કે તેથી વધુ આદિવાસી વસતી હોય તેના સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ માટે.
2. 50 ટકા કે તેથી વધુ આદિવાસી વસતી ધરાવતા પોકેટ્સ (ઝૂંડ) માટે “સુધારેલા વિસ્તાર વિકાસ અભિગમ (MADA)” માટે.
3. 50 ટકા કે તેથી વધુ વસતી ધરાવતા ઝૂમખા.
4. તદ્દન પછાત આદિવાસી જૂથ (PTG).
5. ઉપર જણાવે 1, 2, 3 માં નહીં આવતી છૂટી છવાઈ આદિવાસી વસતી
6. આદિવાસી ભંડોળ માટે સીમાંત નાણાં લોન કાર્યક્રમો માટે સહાય અને રાજ્યમાં વિકાસ નિગમોને સહાય.
7. આદિવાસીઓના વિકાસ માટે ખાસ પ્રોજેક્ટ.

સામાન્ય આયોજન કાર્યક્રમની મર્યાદિત અનફૂલનશીલતાના સંદર્ભમાં વિશિષ્ટ કેન્દ્રીય સહાયનો ઉપયોગ કરવાની છૂટ આપવાનું ખાસ મહત્વનું બની રહે છે. મોટાભાગના રાજ્યોમાં

વિશિષ્ટ કેન્દ્રીય સહાય સબ પ્લાનના કુલ ખર્ચની 20 ટકા જેટલી થવા જાય છે.

બંધારણની કલમ 275(1) –

આદિવાસી વિસ્તારોમાં સંચાલન (વહીવટ)ને લગતો પ્રશ્ન સામાન્ય આયોજનના પ્રયોગ (મહાવરા)માં યોગ્ય ધ્યાન સમાવવાનો દાવો કરી શકે તેવી અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં, પણ ટ્રાયબલ સબપ્લાનો હેઠળ રોકાણની કક્ષામાં સ્થિર (મક્કમ) વધારો થતો ગયો ત્યારે વહીવટની ગુણવત્તા માત્ર કાર્યક્રમોની સફળતા માટે જ નહીં પરંતુ આદિવાસી પ્રજાના કલ્યાણ અને સંરક્ષણ માટે પણ એક કટોકટીપૂર્ણ (વિકટ) તત્વ બની રહે છે. તેથી તેના ઉપર અલગ અને તાત્કાલિક ધ્યાન આપવાની તાતી જરૂર હતી.

કલમ 275(1) ની શરતમાં યાદીમાં દાખલ કરાયેલ (નોંધાયેલ) વિસ્તારો માટે એક ખાસ વહેંચણી (ફાળવણી)ની કલ્પના કરવામાં આવેલ હતી. તેમાં આદિવાસી વિસ્તારોના વહીવટની જરૂરિયાતોના સતત મૂલ્યાંકનની અપેક્ષા હતી. જરૂરી નાણાં ભંડોળ ભારતના સક્ષમ (એકત્રિત) ભંડોળ ઉપર એક જવાબદારી (બોજ) બની રહ્યું.

અનુસૂચિત જનજાતિઓના કલ્યાણને વેગ આપવા માટે કલમ 275(1) માં આદિવાસી લોકો અને વિસ્તારોમાં થતા સામાન્ય વિકાસલક્ષી ખર્ચ ઉપરાંત વધારામાં રાજ્યો/કેન્દ્ર (સંઘ) શાસિત પ્રદેશોને વિકાસ કાર્યક્રમો માટે ગ્રાન્ટ-ઇન-એઇડ (આપવા)ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

કેન્દ્ર સરકાર દર વર્ષે કલમ 275(1) હેઠળ રાજ્યોને તેમના આદિવાસી વસતીના હિસ્સાના પ્રમાણમાં ભંડોળની ફાળવણી કરે છે. ત્યારબાદ રાજ્ય સરકારે પોતાના સંલગ્ન વિભાગોને કલ્યાણ ખાતા દ્વારા આ ભંડોળની ફાળવણી કરે છે. તેમ છતાં વિવિધ રાજ્યોમાંથી પ્રાપ્ત થતી માહિતી મુજબ રાજ્ય તરફી પરિયોજના અધિકારી (અધિકરણ) તરફ વહેતો ભંડોળનો પ્રવાહ માર્ગદર્શક રેખાઓ અનુસાર નથી. તેથી ટ્રાયબલ એક્ઝેક્સ મંત્રાલયે યોજના આયોગની સલાહ લઈને નક્કી કર્યું છે કે 2001-2002 ના વર્ષથી ખરેખર

પરિયોજનાની પ્રાપ્તિ બાદ જ રાજ્યો માટે ભંડોળ છૂટું કરવામાં આવશે. આમ કરવાથી ભંડોળને અન્ય દિશામાં વાળવાનું જોખમ પણ નહીં રહે અને પરિયોજનાઓ પણ સમયસર પૂરી થશે.

માર્ગદર્શક સૂચનોમાં સૂચવાયેલ આવી વિશિષ્ટ પરિયોજનાઓના ઘડતરમાં આયોજન અને સુયોગ્ય અમલીકરણ પદ્ધતિમાં કડકાઈની જરૂર છે. આવી યોજનાઓની ઓળખ અને ઘડતર માટેની પૂર્વશરત છે આદિવાસીઓએ ખરેખર અનુભવેલી જરૂરિયાતોની મોજણી.

મોટાભાગના રાજ્યોમાં અહેવાલ તૈયાર કરવાનું તંત્ર અને રેકોર્ડઝ (નોંધો)ની જાળવણી અને આ ગ્રાન્ટો નીચે ભંડોળના ઉપયોગનું તંત્ર નબળું છે. જો આ કાર્યક્રમને સફળ બનાવવો હોય તો સુનિયંત્રણ (દેખરેખ)નું તંત્ર વધુ અસરકારક બનાવવાની જરૂર છે. અગાઉની માર્ગદર્શક રેખાઓ અનુસાર કલમ 275(1) માં જોગવાઈ કરેલ ભંડોળ નીચેની યોજનાઓમાં વાપરવાનું હતું.

1. વિચરતી (ફરતી) ખેતી કરતા આદિવાસીઓનું પુનઃસ્થાપન.
2. વન્ય ગામડાંઓનો વિકાસ.
3. ખાસ (વિશિષ્ટ) રોગોથી પીડાતા આદિવાસીઓનો વિકાસ.
4. અનુસૂચિત જનજાતિને ખાસ (વિશિષ્ટ રૂપે) ફાળવવા ધારેલા ખીણ પ્રદેશોને પુનઃ ખેતીલાયક બનાવવા.
5. વિશિષ્ટ આરોગ્ય યોજનાઓ (ક) પ્રવર્તમાન પ્લાન યોજનાઓ દ્વારા નાણાંકીય સહાય પહેલેથી જ ન મળતી હોય તેવી (ખ) ચાલુ પ્લાન યોજનાઓ જેમાં કેટલાંક વિશિષ્ટ પાસાંઓ અને સમસ્યાઓ ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું ન હોય અને જેમાં વધારાના ભંડોળની જરૂર હોય.
6. LAMPS (મોટા કદની કૃષિ વેચાણ મંડળી) માં આદિવાસી સભ્યપદ માટેની નોંધણીમાં સહાય અને પ્રાથમિક સહકારી મંડળીઓએ સાતમી (પંચવર્ષીય) યોજના દરમ્યાન

- અનુસૂચિત જનજાતિઓની શતપ્રતિશત (100 ટકા) નોંધણી સુનિશ્ચિત કરવી.
7. LAMPS અને અન્ય સહકારી મંડળીઓ દ્વારા MFP/SAP ની સમાંતર (મધ્યસ્થ) પ્રક્રિયા (ગતિવિધિ).
 8. આદિવાસી મહિલા સંગઠનની આવક વૃદ્ધિ યોજનાઓ.
 9. જમીન હસ્તાંતરણ (માલિકીની ફેરબદલી) શોધી કાઢવી, પૈસા ધીરવા (ધિરાણ), બંધક મજૂરીના કિસ્સા અને યોગ્ય કાયદા કાનૂન હેઠળ ન્યાયાલયમાં કેસ દાખલ કરવો વગેરે માટે ખાસ તંત્ર.
 10. સહેલાઈથી ભોગ બને તેવા(નિર્બળ, હુમલાનો સામનો ન કરી શકે તેવા) અને સંવેદનશીલ આદિવાસી વિસ્તારો માટે સુઆયોજિત વિસ્તાર કાર્યક્રમો.
 11. વિશિષ્ટ (ચોક્કસ) આદિવાસી હુન્નર તાલીમ કમ ઉત્પાદન કેન્દ્રો.
 12. સ્વૈચ્છિક સંગઠનો દ્વારા આદિવાસીઓમાં દારૂબંધીનો પ્રચાર કરવા માટે “નશા નિવારણ સંસ્કાર કેન્દ્રો”.
 13. તદ્દન પછાત જાતિઓ માટે નિવાસી શાળાઓ.
 14. અનુસૂચિત જનજાતિઓને હસ્તાંતરિત કરેલ (માલિકી આપેલ) જમીનનો વિકાસ.
 15. વિદ્યમાન પ્લાન યોજનાઓ નીચે નહીં આવરી લેવાયેલ એવી કોઈ પણ આદિવાસીઓને લગતી (સંબંધિત) અન્ય યોજનાઓ.

ભારતીય સંઘ આ આર્થિક સહાય અસૂચિત જનજાતિઓના કલ્યાણને આગળ વધારવા અથવા જે તે રાજ્યના બાકીના વિસ્તારોના વહીવટની કક્ષા સુધીના સ્તરે અનુસૂચિત વિસ્તારોના

વહીવટને ઊંચો લાવી તેને સમકક્ષ બનાવવા માટે આપે છે.

રાષ્ટ્રના અર્થતંત્રના વૈશ્વિકરણ અને ઉદારીકરણના આ બદલાયેલા ઘટતા ક્રમમાં કલમ 275(1) હેઠળ ધનરાશિ ફાળવવા અને તેના સમુચિત ઉપયોગ માટેના તંત્રને બળવત્તર બનાવવા 2જી જુલાઈ, 2002 ના રોજ સરકારે નીચેની માર્ગદર્શક રેખાઓ પ્રકાશિત કરી છે. તેમાં કહ્યું છે કે,

1. કલમ 275(1) હેઠળની ગ્રાન્ટ સામાન્ય રાજ્ય યોજનાઓ માટે કેન્દ્રીય સહાય ઉપરાંત વધારાની હશે, જેથી અનુસૂચિત જનજાતિઓના કલ્યાણના હેતુ માટે અથવા અનુસૂચિત વિસ્તારોમાં વહીવટનું સ્તર ઊંચું લાવવા માટે રાજ્યો દ્વારા શરૂ કરાયેલ અને ટ્રાયબલ એફેર્સ મંત્રાલયે મંજૂર કરેલ આવી યોજનાઓ/પ્રકલ્પોના ખર્ચને પહોંચી વળી શકાય.
2. ગ્રાન્ટો ખાસ કરીને દેશના બાકીના ભાગોના સમાન સ્તરે આદિવાસી વિસ્તારોને લાવવા માટે જરૂરી આલોચનાત્મક આંતરમાળખાનું સર્જન કરવા અને તેને ઉચ્ચ દરજ્જો આપવા માટે વાપરવામાં આવશે. આંતરમાળખાને એટલું ઉચ્ચ કક્ષાનું બનાવવામાં આવશે કે ભંડોળોને વધારે સાર્થક રીતે અસરકારક રીતે આદિવાસી ક્ષેત્રોમાં અર્થતંત્રની સક્ષમતા વધતર બને. આ ભંડોળમાં સંસ્થાકીય (વહીવટી) ભંડોળ (સહાય) પણ સમાવિષ્ટ હશે અને તેથી તે આવક અને રોજગાર નિર્માણને સાનુકૂળ (પોષક) તકો ઉત્પન્ન થશે. આરોગ્ય, શિક્ષણ, આવક નિર્માણ વગેરે જેવા માનવ વિકાસ સૂચકાંકોની પ્રગતિમાં અડચણરૂપ વિભાગો આંતરમાળખાને યોગ્ય મહત્વ આપવામાં આવશે.

3. કલમ 275(1) હેઠળ નાણાં ફાળવવા માટે પ્રવૃત્તિઓનું ક્ષેત્ર (વિભાગ)વાર અને વર્ષવાર તબક્કા દર્શાવતા ભૌતિક અને આર્થિક આયોજનો સહિત વિશિષ્ટ પ્રોજેક્ટો અને યોજનાઓ એકંદર સમગ્ર દ્વાયબલ સબપ્લાનનો એક અંતરંગ ભાગ હોવો જોઈએ અને તેથી જ રાજ્યના વાર્ષિક આયોજનની સાથોસાથ જ તૈયાર કરવા જોઈએ. દરેક રાજ્યના સમગ્ર દ્વાયબલ સબપ્લાનની ચર્ચા કરવામાં આવશે અ મંત્રાલય દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવશે. બનતા સુધી રાજ્યના વાર્ષિક આયોજનને આખરી સ્વરૂપ આપતી વખતે દરેક રાજ્યમાં જે તે ક્ષેત્ર (વિભાગ, સેક્ટર)ને કલમ 275(1) હેઠળ મળતો નાણાંનો પ્રવાહ, તે મુજબ નક્કી થશે અને મંજૂર થશે.
4. લોકોની ભાગીદારી મધ્યસ્થ તાર (દોરો) છે જેની આજુબાજુ આદિવાસી વિકાસના સમગ્ર પોત (કાપડ)ના તાણાવાણા નંખાય છે. તેથી આદિવાસી પ્રજાએ વારસામાં મેળવેલી અ આત્મસાત્ કરેલી સામુહિક જીવન/સહભાગીદારીની આ અસાધારણ તાકાને નિયંત્રિત કરી બળ ઉત્પન્ન કરવામાં ઉપયોગ કરવાનું સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ. કલમ 275(1) હેઠળની ગ્રાન્ટોમાંથી યોજનાઓનું આયોજન અ અમલીકરણ કરતી વખતે પંચાયતધારો 1992 અને પંચાયતધારો (અનુસૂચિત વિસ્તારોનું વિસ્તરણ) 1996 ને યોગ્ય ધ્યાન અપાવું જોઈએ.
5. વિવિધ વિદ્યાશાખાની ટુકડીઓ દ્વારા 'સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજના' (ITDP) / 'સુધારેલ વિસ્તાર વિકાસ અભિગમ' (MADA), / ઝૂમખાં માટે સૂક્ષ્મ આયોજન તૈયાર કરવા માટે એક સંકલિત અને સર્વગ્રાહી અભિગમ અપનાવવો તે પ્રોજેક્ટો/યોજનાઓનો અસરકાર લક્ષ્ય નક્કી કરવા માટેની આવશ્યક પૂર્વશરત છે. લાંબાગાળાના સૂક્ષ્મ આયોજનો જે વર્ષવાર અને વિભાગવાર ભૌતિક અને આર્થિક ઘટકો દર્શાવે છે તેણે રાજ્ય આયોજન (યોજના), વિશિષ્ટ કેન્દ્રીય સહાય, કલમ 275(1) અને વિવિધ કેન્દ્રીય વિભાગો (ક્ષેત્રો) / કેન્દ્ર સરકારના વિવિધ મંત્રાલયોની કેન્દ્ર પુરસ્કૃત યોજનાઓ વગેરે તરફથી વહેતા નાણાંના પ્રવાહને લક્ષમાં રાખવા જોઈએ.
6. દરેક રાજ્ય, પ્રદેશ, સં.આ.વિ. પરિયોજના, સુધારેલ વિસ્તાર વિકાસ અભિગમ (MADA) અને ઝૂમખાં માટે નીચો સાક્ષરતા દર, રસ્તા, પૂલો (સેતુઓ), વિજળી, પ્રૌદ્યોગિકી, વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓ, જંગલો, ખેલફૂદ પ્રવૃત્તિ આગળ વધારવી વગેરે જેવા ક્ષેત્રો (વિભાગો)માં વિવાદાસ્પદ ગાળા (અંતર, ખાઇ) વગેરે જેવી સ્થાનિક કક્ષાએ અનુભવોની જરૂરિયાતોના આધારે ખાસ યોજના બનાવવાની જરૂર છે. તેથી દરેક સં.આ.વિ. પરિયોજના, સુધારેલો વિસ્તાર વિકાસ અભિગમ અને ઝૂમખા માટે અગ્રીમતા આપવાલાયક વિસ્તારો શોધીને ઓળખી કાઢવા માટેના પ્રયત્નો થવા જોઈએ અને તેના આધારે પ્રદેશ અથવા સમગ્ર રાજ્ય માટે આવા વિસ્તારો શોધી કાઢવા જોઈએ.
7. આ રીતે શોધી કાઢેલા અગત્યના વિસ્તારો (પ્રદેશો) આયોજનનું મુખ્ય કેન્દ્ર બનવા જોઈએ અને તે મુજબ

- ચોક્કસ (વિશિષ્ટ) પરિયોજનાઓ તૈયાર થવી જોઈએ. અસંકલિત (છૂટીછવાઈ) પદ્ધતિમાં ક્ષેત્રીય કાર્યક્રમોમાં જે સંસાધનોનો આછોપાતળો ફેલાવો (વહેંચણી) થાય છે તેને બદલે પ્રાપ્ય સંસાધનોનો સાંધો કરવા (એકબીજા સાથે જોડવા)ના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ જેથી આદિવાસી વિસ્તારોમાં નજરે દેખાય તેવા પરિવર્તનો સુનિશ્ચિત કરી શકાય.
8. કુદરતમાં વધતા (જમા થતા) જતા પદાર્થો ઉપર ખર્ચ કરવાની સખત મનાઈ છે. છતાં વધુમાં વધુ 20 ટકા ગ્રાન્ટ પ્રોજેક્ટ વ્યવસ્થાપન, MIS વહીવટી ખર્ચા અને સુનિયંત્રણ અને મૂલ્યાંકન માટે વાપરી શકાય.
9. આયોજનથી માંડીને અમલીકરણ સુધીના તબક્કામાં મહિલાઓના સામેલગીરી સહિત મહિલાઓને અસર કરતી તમામ બાબતો/સમસ્યાઓ પ્રોજેક્ટ/યોજનાઓ તૈયાર કરતી વખતે કેન્દ્ર સ્થાને રહેવી જોઈએ. પરિયોજનાઓનું આયોજન એ રીતે કરવું જોઈએ કે પ્રમાણમાં ઓછામાં ઓછા 30 ટકા લાભો મહિલાઓ માટે લક્ષિત થયા હોય.
10. એવું જોવામાં આવ્યું છે કે વિવિધ રાજ્યોના યોજના વિભાગો કે નાણાં વિભાગો ઘણીવાર અમલ કરનાર સંસ્થાઓ માટે ભંડોળ છૂટું કરતાં ઘણો સમય લે છે અને તેથી પ્રોજેક્ટ અભિગમ અપનાવવાનો હેતુ જ ખુદ માર્યો જાય છે. તેથી મંત્રાલય દ્વારા ભંડોળ છૂટું કરવાનો યોજનાઓના અમલીકરણમાં ખરેખર થયેલી કામગીરી સાથે કડકાઈપૂર્વક સાંકળવું જોઈએ. આમાં યુટીલાઇઝેશન સર્ટીફિકેટ (વપરાશ પ્રમાણપત્ર) સમયસર રજૂ કરવાનો પણ સમાવેશ થઈ જવો જોઈએ.
11. સૂક્ષ્મ આયોજન (માઇક્રો પ્લાનીંગ દ્વારા) તૈયાર કરેલ સં.આ.વિ. પરિયોજના દીઠ સંકલિત આયોજનોના આધાર ઉપર શિક્ષણ, આરોગ્ય, ડડાઓ, જંગલો, જંગલ વિસ્તારનાં ગામડાંઓ, પીવાનું પાણી, વિજળીકરણ, સંદેશા વ્યવહાર, ગ્રામ્ય વ્યાપાર (બજાર) ખેતી, પશુપાલન, ખેલફૂલમાં પ્રગતિ, (ખેલફૂલને પ્રોત્સાહન), ફૂડ પ્રોસેસિંગ (ખોરાક સંસ્કરણ), MFP સંસ્કરણ, પ્રૌદ્યોગિકી અને વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રમાં માનવ સંસાધન વિકાસ, પાણી પાક (મોસમ), વિસ્થાપિતોનું પુનર્વસન, આદિવાસી જમીન વ્યવસ્થાપન વગેરે જેવા નિર્ણાયક વિસ્તારોમાં આંતર માળખામાં ગાળા (અંતર) ને સાંધવા (સેતુથી જોડવા) માટેના પ્રોજેક્ટો હાથ ધરી શકાય. એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય કે માત્ર એવા પ્રોજેક્ટો જ મંજૂર થશે કે જે આ માર્ગદર્શક સૂચનાઓમાં ગણાવવામાં આવેલ બધા જ વિસ્તૃત માપદંડો (શરતો) પરિપૂર્ણ કરતા હોય અને સામાન્ય રીતે રાજ્ય આયોજન હેઠળ કે ભારત સરકારનાં વિવિધ મંત્રાલયોની અન્ય યોજના હેઠળ શરૂ કરવામાં આવ્યા ન હોય. રાજ્યના હક (અધિકાર) ના વધુમાં વધુ 10 ટકા રકમ આંતર માળખાના નિભાવ (જાળવણી) રૂપે મંજૂર થઈ શકશે (ગ્રાહ્ય રહેશે) પણ એ શરતે કે દરખાસ્ત ઉપર મંત્રાલયની પૂર્વ મંજૂરી લેવી પડશે.
12. નવમી પંચવર્ષીય યોજના દરમ્યાન 82 આદર્શ નિવાસી શાળાઓ દ્વારા આદિવાસી બાળકોને ગુણવત્તાયુક્ત

(આદર્શ) શિક્ષણ માટેની પ્રારંભિક શરૂઆતને આ શાળાઓની સ્થાપનાને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી ચાલુ રાખવામાં આવશે. અ આવર્તી અને અનાવર્તી ગ્રાન્ટ પ્રવર્તમાન ધોરણો અનુસાર પૂરી પાડવામાં આવશે. સમાન હેતુ ધરાવતી નવોદય વિદ્યાલય જેવી અન્ય શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ પણ જો તેઓ આદિવાસી વિદ્યાર્થીઓ માટે સ્થપાયેલ હશે તો તેમને પણ સહાય આપવામાં આવશે.

13. રાજ્ય યોજના હેઠળ વિવિધ ખાતાંઓ/વિભાગોના દ્રાયબલ સબપ્લાન ઘટકોને રાજ્યના આદિવાસી વિકાસ વિભાગના બજેટમાં એક અલગ ડીમાન્ડ હેડમાં મૂકવા જોઈએ. કલમ 275(1) હેઠળ કુલ ફાળવણીની 10 ટકા જેટલી રકમ અલગ રાખવામાં આવશે અને મંત્રાલયની કક્ષાએ રોકી રાખવામાં આવશે. આ રકમ વધારે નવ સંશોધનાત્મક પ્રોજેક્ટો માટે માત્ર એવા રાજ્યોને ફાળવવામાં આવશે કે જેઓ દ્રાયબલ સબપ્લાનને માત્ર શબ્દાર્થમાં નહીં પણ તેના વાચ્યાર્થ (હાર્ટ)માં પણ સ્વીકારતા હશે. આ માટે તેઓ ખાતરી આપશે કે સંપૂર્ણ દ્રાયબલ સબપ્લાન ભંડોળ, ઓછામાં ઓછું રાજ્યમાં આદિવાસી વસતીના સરખા પ્રમાણમાં, પ્રોજેક્ટો/યોજનાઓના વધારે સારા સુસંકલિત (સુગ્રથિત) અને કેન્દ્રીય આયોજન અને અમલીકરણ માટે રાજ્ય સરકારના આદિવાસી વિકાસ વિભાગના વહીવટી નિયંત્રણ હેઠળ એક જ બજેટ હેડ હેઠળ મુકવામાં આવશે. આ 10 ટકા અનામત ફંડ દ્રાયબલ સબપ્લાનના સ્વીકાર માટેના સંસ્થાકીય માળખામાં ફેરફારો

કરવાના સાધન તરીકે વાપરવામાં આવશે અને માત્ર એવા રાજ્યોને ફાળવવામાં આવશે જેમણે ગત વર્ષમાં કમસે કમ 75 ટકા કરતાં વધુ દ્રાયબલ સબપ્લાન ભંડોળની રકમ રાજ્યના આદિવાસી વિકાસ વિભાગના બજેટ હેડ દ્વારા અમલીકરણ કરતી સંસ્થાઓને ફાળવી હોય. જે રાજ્યમાં આદિવાસીઓની બહુમતી હોય તેમાં આ મંત્રાલયની કેન્દ્રીય વિભાગ યોજના હેઠળ છૂટી કરાયેલી ગ્રાન્ટના 75 ટકા વપરાયા હોય તો તે નવસંશોધનાત્મક પ્રોજેક્ટો માટેની ગણતરીમાં લેવા માટેની પાત્રતા ધરાવશે.

14. બાકીનું 90 ટકા ભંડોળ સમગ્ર દેશની કુલ આદિવાસી વસતીના ટકા તરીકે દરેક રાજ્યમાં આદિવાસી વસતીના આધારે રાજ્યોમાં વહેંચી આપવામાં આવશે.

આયોજન પ્રક્રિયાના પચાસ વર્ષ બાદ વિકાસના તેમના તબક્કાને લક્ષમાં રાખીને આદિવાસી (અનુસૂચિત જનજાતિ) વસતીની જરૂરિયાતોને વધારે કેન્દ્રીય મહત્વ અને સંકલિત રીતે શોધી કાઢીને પરિપૂર્ણ કરવાની જરૂર હતી તે માટે ઉપરની માર્ગદર્શક સૂચનાઓ જરૂરી થઈ પડી હતી. માનવ વિકાસ સૂચકાંકોની દ્રષ્ટિએ તેઓ બાકીની વસતીથી ઘણા પછાત છે. એ પણ નોંધ લેવી રહી કે આદિવાસી વિસ્તારોમાં આંતરમાળખાકીય વિકાસ અન્ય વિસ્તારોની હરોળણાં થયો નથી. કટોકટીપૂર્ણ વિસ્તારોમાં આંતરમાળખાનો ગાળો (તફાવત) સંસાધનોને તે તરફ વાળીને યોગ્ય રીતે (સેતુબંધ કરી બંને છેડા સરખા કરી) પૂરવાની જરૂર છે કે જેથી આદિવાસી વિસ્તારોમાં સાર્થક રીતે અને અસરકારક રીતે ભંડોળનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરવાની અર્થતંત્રની સક્ષમતામાં વધારો થાય.

સંદર્ભ –

1. યોજના આયોગે હાથ ધરેલ મૂલ્યાંકન અભ્યાસ, નવી દિલ્હી, 1987.
2. સંકલિત આદિજાતિ વિકાસ પરિયોજનાઓની કામગીરીને લગતો યોજના આયોગે હાથ ધરેલ મૂલ્યાંકન અભ્યાસ (1997) પૃ. 5-16.
3. કલ્યાણ મંત્રાલય, ભારત સરકાર, નવી દિલ્હી દ્વારા બહાર પડાયેલ માર્ગદર્શક સૂચનાઓ (1986).
4. આદિવાસી સમસ્યા (નિવારણ) મંત્રાલય, ભારત સરકાર, નવી દિલ્હીએ ભારતના બંધારણની કલમ 275(1)ની જોગવાઈ-1 હેઠળ ગ્રાન્ટને છૂટી કરવા તેમજ વાપરવા માટે બહાર પાડેલી માર્ગદર્શક સૂચનાઓ – 2002.
5. STATISTICAL PROFILE OF SCHEDULED TRIBES IN INDIA 2013 MINISTRY OF TRIBAL AFFAIRS STATISTICS DIVISION Government of India www.tribal.nic.in
6. Prashant Kulkarnii, K.C.Dasii, Virendra Pardeshi: Understanding mobility among tribal population: A study in Andhra Pradesh, India, epc2010.princeton.edu/papers/100159
The Maharashtra Association of Anthropological Sciences, (MAAS) Pune, India, International Institute for Population Sciences, (IIPS) Mumbai, India.
7. Growth or Development which way is Gujarat going: edited by hirway Indira and others, oxford uni. Press 2014
8. Tribal situation in india edited by Joshi Vidyut and Upadhyay chandrakant, rawat pub.and TRTI GVP 2017